

ЦАЦКА Ё КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Аб цаццы ў Еўропе вядома, што яна ўпершыню трапіла пад ўвагу даследчыкаў як археалагічны знаходка. Маюцца антычныя звесткі аб цаццы. З гэтага бачым спалучэнне асяродка і гульнявой функцыі. Аб цаццы сярэднявечча вядома вельмі мала. Як частка асяродка культурных культаў, яна не стасавалася з хрысціянствам, аднак, знаходзячыся ў сферы грамадскіх адносін, не была знішчана [3, с. 217]. У новы час узнікае будова еўрапейскай цацачняй асяродкі, фарміруецца нацыянальнае аблічча цацак. У гэтым час цацкі пачынае вырабляць прамысловасць. Яны падзяляюцца на падставе асяродка, рэгіянальных асаблівасцяў, матэрыялу. Цацкі вышэйшых сааслоўяў адрозніваюцца ад сялянскіх. XIX ст. — час росквіту цацачных промыслаў на тэрыторыі Украіны, Беларусі, Расіі і Беларусі. Менавіта ў гэты час яна ператварылася з прадмета хатняй вытворчасці ў сапраўдны экспартны тавар. Ва ўсіх краінах Еўропы сфарміраваліся цэнтры вырабы цацак, канчаткова ўсталяваўся выгляд народнай цацкі. Яна становіцца часткай асяродка мастацкага аблічча народнай культуры этнасу.

Беларускае народнае цацка з'яўляецца культурнай з'явай, непарыўна звязанай з папярэднім у свеце. Не ператварыўшыся ў прадмет прамысловага вырабу, яна захавала асаблівых рысаў, цікавых для этнаграфічнага вывучэння.

У Беларусі не было яскрава выяўленых цэнтраў ці асяродкаў народнай цацкі, таму не сфарміраваліся і традыцыі вырабу цацкі на экспарт. Мясцовая цацка характарызаваўся асаблівасцю на ўласнае ўжыванне ў сялянскім асяроддзі. У XVIII—XIX стст. для вырабу цацачнікаў месцам продажу прадукцыі былі кірмашы. У Беларусі вытворчасць народнай цацкі не набыла характару самастойнага промыслу, а звычайна спадарожнічала іншаму. У той час як гаспадар вырабляў посуд, гаспадыня, а то і дзеці ляпілі розныя цацкі. Такі спадарожны характар цацкі тлумачыць яе знешнюю асаблівасць: у Беларусі яна, як правіла, не раслісвалася ў розныя колеры, а глазуравалася, як і посуд, палівай — алейнай, торычневай, жоўтай. У традыцыйных цэнтрах чорнаглянцаванай керамікі (Пружана, Пераздава, Пагост-Загародскі) чорны колер мела і цацка, якая абпальвалася разам з посудам [5, С.18]. Танняя і простая вырабы мясцовых майстроў, дзякуючы ўказаным асаблівасцям, з поспехам канкуравалі з прывазной прадукцыяй, якая была значна дэкаратыўней і таму недаступнай для большасці насельніцтва. Выраблялі сяляне і цацкі, якія звычайна не ішлі на продаж, а прызначаліся для ўласных дзяцей [8, с. 12]. Такія рэчы не лічыліся даўгавечнымі і не захоўваліся.

Для беларускай цацкі характэрна ўніверсальнасць. Цацкі, якімі гуляюць дзеці на вуліцы, паўначы, заходзе і ўсходзе, вельмі падобныя паміж сабой. Беларуская цацка ў сваёй гісторыі прайшла тую ж стадыю, што і цацкі ўсяго свету: ад прадметаў рытуальнага прызначэння — да прадметаў дзіцячага быту. Менавіта на прыкладзе цацкі, у тым ліку і беларускай, можна яскрава назіраць дэсакралізацыю рэчы, пераход ад сакральнай функцыі прадмета да прафаннай, зніжэння да перыферыйнасці (выяўленае з «дарослай» культуры «дзіцячай») [3, с. 215].

У Беларусі найчасцей цацкі выраблялі з гліны, дрэва, скуры, косці, каменю і іншых прыродных матэрыялаў. У Брэсце, Гродне, Полацку, Менску, Віцебску ў пластах XII—XIII стст. знайшліся дзіцячыя мячкі, лодкі, маленькія булавы [2, с. 636]. Спецыфіка вытворчасці, матэрыялаў і стылістыка цацак мала чым адрознівалася як у межах Беларусі, так і на іншых тэрыторыях Еўропы. Цацкі памежных рэгіёнаў Беларусі і суседніх Польшчы, Расіі, Украіны вельмі падобныя. Цацкі палескага рэгіёну Беларусі і Украіны маюць падобную афарбоўку і форму [4, с. 50], «вершнікі» заходніх раёнаў Беларусі не адрозніваюцца ад польскіх «жаўне-чорныя» [9, с. 4], «тройкі» з рускай цацкі падобны да вырабаў беларускіх майстроў [6, с. 47].

Часавай і тэрытарыяльнай устойлівасцю вызначаюцца сюжэты — конь, коннік, птушка, лялька, баранчык, леўнік. Такі дыяпазон сюжэтаў традыцыйнай глінянай цацкі і выпадковы, паколькі складаўся пад уздзеяннем старажытных поглядаў і вераванняў земляробаў-славян. Аднолькавы з іншымі традыцыйнымі цацкамі Еўропы, ён пацвярджае агульнасць старажытных вытокаў [1, с. 14].

Пры раскопках гарадоў сустракаюцца не толькі цацкі—выявы, але і цацкі—прылады для гульні. Так, на Віцебскім Верхнім замку выяўлены завостраны з абодвух канцоў калок («клёк») і косць свінні з меткай у выглядзе літары «А» («бабка»), якія выкарыстоўваліся для гульні «ў чыжа». Пры раскопках гарадоў сустракаюцца мячыкі, сшытыя з 2-х кружочкаў скуры, дыяметрам 5—8 см і набітыя сенам, якія выкарыстоўваліся для гульні ў лапту. Цацкамі з'яўляліся і вялікодныя яйкі, што вырабляліся з гліны і косці. У Бярэсці знойдзены вялікодныя яйкі з белай гліны, пакрытыя паліхромнай эмалевай размалёўкай, т. зв. «пісанкі». У Слуцку выяўлена касцяное яйка і фігурка вершніка з гліны, пакрытая светла-зялёнай папай на светлым ангобе (датуецца XIII ст.). У пластах XVII ст. часта сустракаюцца гліняныя свістулькі ў выглядзе жывёл і птушак (Віцебск, Менск, Слуцк), а таксама каменныя і гліняныя шарыкі для гульні ў мурмель-шпіль [2, с. 363]. Даследчыкі беларускай народнай цацкі для XIX—XX стст. асноўнымі характарыстыкамі яе лічаць: падзел цацак на дзве групы (адаўчэную і мадэрнізаваную), адсутнасць асяродкаў вытворчасці, спадарожны характар вырабу цацак [7, с. 127].

Такія фармальныя асаблівасці характэрны не толькі для цацкі беларусаў, але і многіх іншых народаў, што, у першую чаргу, тлумачыцца яе прызначэннем, характарам вырабшчых умоваў і уплывамі матэрыялу. Каб цацка была таннай (рыначны эквівалент — адно курынае яйка), яе трэба было рабіць хутка і ў вялікай колькасці. Абагульненасць форм цацкі абумоўлена асаблівасцямі дзіцячай псіхалогіі: галоўнае — залівісты свіст, наяўнасць цацкі іншае дапоўніць дзіцячую фантазію [7, с. 128].

Да XIX—XX стст. цацка канчаткова страціла свае магічныя функцыі, і беларуская ў гэтым сэнсе, не была выключэннем. Аднак агульнай характарыстыкай для цацкі ў Еўропе стала тое, што разам са стратай адной функцыі, яна набыла іншыя. Цацка пераўтвараецца ў прадмет калекцыяніравання, становіцца сувенірам. Гэта значыць, галоўнае робяцца дэкаратыўныя якасці, цацка пераўтвараецца ў прадмет дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва. У Беларусі, напрыклад, часцей за ўсё вырабам цацак займаюцца прафесійныя мастакі. Сёння цацачны промысел у сваім традыцыйным выглядзе практычна не існуе. Сучасны беларускі майстр пераймае сюжэты і вобразы не традыцыйным спосабам (ад бацькі ці сына), а знаёмячыся з музейнымі экспанатамі і тэматычнымі публікацыямі [10, с. 124].

Літаратура

1. Аркин Е. А. Из истории игрушки / Дошкольное воспитание. 1995. № 3. С. 8—15.
2. Археалогія і нумізматыка Беларусі: Энцыкл. / Рэдкал.: В. В. Гетаў і інш. Мн., 1993.
3. Байбурын А. К. Семиотический статус вещей и мифология // Материальная культура и мифология: Сб. М., 1981. Т. 37. С. 215—226.
4. Музей этнографіі та художняго промыслу: Путівнік. / Водп. за вип. С. Павлюк, Р. Чмелік. Льв., 1996.
5. Народныя мастацкія рамёствы Беларусі. / Уклад. Я. М. Сахута, маст. А. Ф. Кудрэвіч Мн., 2001.
6. Пруслина К. Н. Русская керамика (конец XIX — начало XX в.). М., 1974.
7. Сахута Я. М. Народнае мастацтва Беларусі. Мн., 1997.
8. Педагогика народной игрушки: Игра и игрушка: Сб. / Е. А. Флерина. М., 1973. С. 11—14.
9. Bukowska Jan Polska zabawka ludowa. Katalog wystawy. Zabrze, 1963.